

ՀԱՅ ՆԿԱՐԱՂՆԵՐ

Ժ Ա. Դ Ա Ր

ԳՐԻԳՈՐ ԱՎՈՌԵՑԻ

(1000? - 1070?)

Գրիգոր Բհն. Ակոռեցի՝ ճարտար գրիչ եւ ծաղկող: Մնած է ԺԱ. Դարու սկիզբը: Որդին էր Անանիա բազմաշնորհ քահանայի՝ մեռած ի Բիւզանդիոն (շ. 1026): Ունէր եղբայր իր Գէորգ անունով, յայտնի գրիչ, որուն որդիին՝ Յովհաննէսին կը կտակէ իր գրած Աւետարանը:

Մանկութեան տարիքին, ինքը եւ եղբայրը աշակերտած են Փիլիպպոս քահանայի, եւ անոր որդիներուն՝ Ստեփանոսի եւ Սահակի:

Սենեքերիմ Թազուորի գաղթէն յետոյ, Այրարատի Ակոռի գիւղէն ինքն ալ ընտանիքին հետ կը գաղթէ եւ կը հաստատուի Սեբաստիա:

Իր գրչական գործունէութենէն ծանօթ է մէկ Աւետարան, զոր գրած եւ ծաղկած է իր անծին համար, 1066 թուին, Սեբաստիոյ մէջ. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 311: Յիշտ. Ձեռագրաց, թիւ 113:

Այս Թանկարժէք Աւետարանը հետագային սեփականութիւնը դարձած է Ներսէս Շնորհալիի, որ նուիրած է զայն իր եղբոր Զօրավարի որդիին՝ Դրիգորիսի. — Յիշտ. Ձեռ., էջ 575-6:

Սա ալ 1194 թուին նուիրած է զայն իր քրոջը ամուսին, Ներսէս Լամբրոնացիի հօրեղբոր որդի, եւ Պապեդոն բերդին տէր, Բակուրան իշխանին. — Նոյն, էջ 563:

Լ. Ռ. Ազարեանի տեսութեամբ, «Սեբաստիայի 1066 թ. ձեռագիրը մեծ չափով օգնում է պարզաբանելու Կիրիկեան մանրանկարութեանը վերաբերող մի շարք հարցեր»։ — Կիրիկեան Մանրանկարութիւնը ԺԲ. - ԺԳ. Դարերում, Երեւան, 1964, էջ 30-31:

Այլուր ան կը գրէ. «Այս ձեռագրի մանրանկարներում եւ զարդապատկերներում առաջին անգամ հանդիպում ենք մի շարք այնպիսի մոտիւլների, որոնք հետագայում բնորոշ են դառնում Կիրիկեան ձեռագրերի համար»։ — Նոյն, էջ 67:

ՅՈՎՀՆԱՆԵՍ ՍԱՆԴՂԿԱՎԱՆԵՑԻ

(1010? - 1070?)

Ճարտար գրիչ եւ նկարիչ Յովհաննէս երէց ծնած է ԺԱ. Դարու սկիզբները: Հօրը անունն էր Դաւիթ, մայրը կը կոչուէր Մարիամ: Ձինքը կը կոչեն Սանդղկավանցի, այնտեղ գործած ըլլալուն պատճառաւ: Իր գործունէութեան կարճ մէկ շրջանը միայն ծանօթ է, որ է ԺԱ. Դարու երկրորդ կէսին առաջին տասնամյակը: Այդ թուականներուն գրած եւ ծաղկած, կամ լրացուցած կը համարուի երեք նշանաւոր Աւետարաններ, որոնք են,

1. — Աւետարան, 1053, Սանդղկալ վանք: Գրող եւ ծաղկող՝ Յովհաննէս երէց, որդի Դաւթի եւ Մարեմայ. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 3793: Յիշտ. Ձեռ., թիւ 105:

2. — Աւետարան (Բեգիւնց), գրուած 1060 թուականէն առաջ, ձեռամբ «Ստեփանոսի անարժան քահանայի եւ փանաքի արուեստաւորի եւ յետին գծադրի»: Պապա

Դամէր էֆ. Ձեր դրած մէկ քառթէն իմացեր է որ իրեններուն բռնած տունը շերտոտ գիրքի մը վրայ է եւ այս պատճառաւ նոր տուն մը վարձելու հետաճում են եղբր: Կը խնդրէ որ դուք ալ հոգածու գտնուիք յարմար եւ օգուէա ու առանձին տուն մը գտնուելու, հոգ չէ թէ վարձքը քիչ մը աւելի ըլլայ: Նոյնպէս կը խնդրէ հաղորդել իրեններուն որ աղոցը ազէկ նային, միշտ գրեն, եւ մասնաւորապէս զգոյշ եւ քաջուած ապրին:

Երաւանի վրդ. ի ընտանիքը 3-4 շաբաթ է ի վեր մեկնած են Պոլսէն եւ գերուաւածին նայելով Ֆիլիպպէ հաստատուած են, թող գրեն իրեն թէ ինչու՞ Ամերիկա սչեն մեկնած քաղաք:

ՁԱԽԷՆ ԱՐԳ.

Պատրիարք Կ. Պոլսոյ

մնացած ցանկերը եւ աւետարանառօշները լրացուցեր եւ կազմեր է Յովհաննէս Երէջ 1060ին: Այս Աւետարանէն այժմ կը մնան 21 թերթեր, Երեւանի Մատենադարանը, թիւ 10099. — Յիշտ. Ձեռ. թիւ 109, 111: Քանրեր Մատենադարանի, թիւ 8, էջ 140-141, Տ. Ա. Իզմայլովա:

3. — Աւետարան (Մողնու) ԺԱ. Դար, գրիչ եւ ծաղկող՝ Յովհաննէս. — Ձեռ. Ե. Բեւանի, թիւ 7736: Բանրեր Մատենադարանի, թիւ 10, էջ 379-398, Արտաշէս Մաթեվոսեան:

«Մողնու Աւետարանի նկարները ճոխ են, կերպարները՝ հանգիստ, գրչութիւնը շքեղ: Վարպետ գրիչը նկարների եւ գրչութեան մէջ մարմնաւորել է քրիստոնէութեան նկատմամբ հաւատացեալի ունեցած սէրը, յայտ եւ հաւատը, որը պատճառն է ձեռագրի ներգործող հանգիստ տրամադրութեան» (էջ 394):

«Մուղնու ձեռագրի տեսարանների յորինուածքներում դետալների բաշխման, թանձր ներկերով թէեւ լայն, բայց մանրակրկիտ գեղանկարչական կատարմամբ աչքի ընկնող վարպետութեան մէջ զգացում է որոշ դպրոցի երկարատեւ պրակտիկա եւ հմտութիւն» (Հին Հայկական Մանրանկարչութիւն, Երեւան, 1952, Լ. Ա. Դուրնովոյ):

Ժ Բ. Դ Ա Ր

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՆ ԿՈՇԻԿ

(1125?-1195?)

ԺԲ. Դարուն ապրող նշանաւոր մանրանկարիչ: Մնած է մօտաւորապէս 1125 թուին: Դործած է ընդհանրապէս Սկիւռայի մէջ: Եղած է ուսուցիչ Միհնեցի Գրիգոր գրիչ, որ գիրք կը ներկայացնէ, 1174 թուին, իրրեւ «պատուական ծերունի»։ — Յիշատակարանը Ձեռագրաց, էջ 458:

Կոստանդին գրիչ գործերէն ծանօթ են չորսը. կը թուենք ժամանակագրական կարգով:

1. — Աւետարան, գրուած 1173ին Գրիգոր Միհնեցիի կողմէ, Կոստանդին քահանայի համար, ծաղկուած Վարդանի եւ Կոստանդինի ձեռքով: — Յիշտ. Ձեռագրաց, էջ 445:

2. — 1191ին նկարազարդած է Ներսէս Լամբրոնացիի Սաղմոսաց Մեկնութիւնը. — Յիշտ. Ձեռ., էջ 566, ծանօթ. 4: Սիոն, 1949, էջ 185 (Ե):

3. — Աւետարան, գրած եւ ծաղկած է 1193ին, Սկիւռայի մէջ, Ներսէս Լամբրոնացիի եւ եղբորը՝ Հեթումի համար. — Ձեռ. Վենետիկի, թիւ 125: Յիշտ. Ձեռ., թիւ 253:

Լ. Ռ. Ոգարեանի համաձայն, «Կոստանդինը, Վենետիկի 1193 թ. Աւետարանում համամասնութիւնների եւ առանձին մոտիւների դասաւորութեան քնազաւառում, հանդէս է բերում ներդաշնակ կոմպոզիցիայի արտակարգ զգացողութիւն»։ — Կիլիկիան Մանրանկարչութիւնը ԺԲ. — ԺԳ. Դարերում, 1964, Երեւան, էջ 70-71:

4. — Աւետարան, գրած եւ ծաղկած է 1195 թուին. հաւանորէն Սկիւռայի մէջ, Ներսէս Լամբրոնացիի եղբոր՝ Ապիրատ իշխանին պատուէրով. — Ձեռ. Նոր Զուգայի, թիւ 24:

Կ'արժէ դիտել որ 1173էն մինչեւ 1191 տառն եւ եօթ տարիներու միջոց մը պարպ կը մնայ:

ԳՐԻԳՈՐ ՄԼԻՃՅԵՑԻ (ՍԿՅԻՌԱՑԻ)

(շ. 1150 - + 1215)

Մեծահռչակ գրիչ եւ մանրանկարիչ, որ ընդհանրապէս աշխատած է Սկիւռայի մէջ, 1173-1215 թուականներուն: Կարճ ժամանակով գտնուած է Հռոմկլայ (1174) եւ Միհնոյ անապատը (1198): Իրեն ժամանակակից Սկիւռացի Գրիգոր Վարդապետէն (1150?-1230?) զանազանեւու համար յարմար եղած է զինքը կաշել Միհնեցի, Սկիւռացիի փոխարէն:

Գրիգոր աշակերտած է Վարդան գրիչ (+ 1173) եւ «Կողիկ» մականունով յորջորջուած Կոստանդինի (+ 1195): Իր կարգին ուսուցիչ եղած է իրեն անուանակից, եւ թերեւս նաեւ հայրենակից, Գրիգոր սարկաւազին, որուն վիճակուած է լրացնել այն երկու Աւետարանները, որոնք անաւարտ մնացած էին իր ուսուցչին մահով:

Միհնեցի Գրիգոր գրիչ բազմադղեւ արուեստագէտ մը եղած պէտք է ըլլայ, նկատելով որ ան աշխատած է քառասուն

երեք տարի, եւ մեզի ծանօթ իր վեց գործերէն առաջին երեքը իրագործուած են երկու տարուան մէջ, 1173-1174, իսկ վերջին երկուքը կը կրեն 1215 թուականը, միջանկեալ քառասուն տարիներէն յայտնի է մէկ ձեռագիր միայն: Այնպէս ահաւոր աւեր գործած են ժամանակի ժանտաժուտ ժանրքները, եւ չար մարդոց քանդիչ կիրքերը, որոնցմէ փրկուած են սակաւ երկեր սոսկ: Հետեւեալ ձեռագիրներու մասին ծանօթութիւններ կը գտնուին ներկայիս:

1. — Աւետարան, երկաթագիր, գաղափարած է Սկեւռայի մէջ 1173ին, Լամբրոնացի Ներսէսի տրամադրած օրինակէն, Կոստանդին քահանայի համար: Ծաղկազարդումին մասնակցած են իր ուսուցիչները՝ Վարդան եւ Կոստանդին. — Յիշատակարանք Ձեռագրաց, Անթիքիաս, թիւ 204:

2. — Նարեկ, փոքր երկաթագիր, գրած եւ ծաղկած է Սկեւռայի մէջ 1173ին, Լամբրոնացի Ներսէսի պատուէրով. — Յիշտ. Ձեռ. Թ. 205: Ձեռ. Երեւանի, Թ. 1568:

3. — Աւետարան, մեծ երկաթագիր, գրած եւ ծաղկած է Հռոմիլայի մէջ 1174ին, Ներսէս Շնորհալի եւ անոր յաջորդող Դրիգոր Տղայ կաթողիկոսներու պատուէրով. — Յիշտ. Ձեռ., թիւ 209:

4. — Աւետարան, միջին երկաթագիր, օրինակած է 1198ին, Մլէճի եւ Սկեւռայի մէջ, Աղամ մակդիրով յորջորջուած Ստեփանոս քահանայի համար. — Յիշտ. Ձեռ., թիւ 278:

5. — Աւետարան, երկաթագիր, օրինակած է Սկեւռայի մէջ 1215ին, «բանի սպասաւոր» Ստեփանոս քահանայի պատուէրով: Լրացումը կատարած է իր աշակերտը՝ Գրիգոր սարկաւազ, Տարսուի մէջ 1216ին. — Յիշտ. Ձեռ., թիւ 350: Ձեռագիր Նոր Զուգայի, թիւ 25:

6. — Աւետարան, միջին երկաթագիր, օրինակած է Սկեւռայի մէջ 1216ին, Սարգիս քահանայի խնդրանքով: Լրացումը կատարած է Գրիգոր սարկաւազ 1218ին. — Ձեռ. Նոր Զուգայի, թիւ 26:

Մեծ հաւանականութեամբ իր գործն է նաեւ,

7. — Նարեկ, ուղղագիր երկաթագիր: Ստացող՝ Կոստանդին. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 4036:

Մլիճեցի Գրիգորի մանրանկարչական արուեստը շահեկան է այն հսկգամանքով, որ Հայաստանի մէջ ծաղկած հին ոճէն դէպի Կիլիկեան նոր ոճ տնցումի ընթացքը կը ցուցաբերէ:

Ժ Գ. Դ Ա Ր

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՔԱՀԱՆԱՅ

(1155?-1215?)

Ծաղկող Ստեփանոս քահանայ ծնած է ԺԲ. Դարու երկրորդ կիսուն ենթադրաբար: Ձինքը կը տեսնենք Երզնկայի Աւագ Վանքը, ԺԳ. Դարու սկիզբը. իրրեւ նշանաւոր ծաղկող: Իր գործերէն ծանօթ են երկու հատ, Աւետարան մը եւ Տօնական-Ճառքնտիր մը:

1. — Աւետարան, 1201ին, Աւագ Վանքի մէջ, գրած եւ մասամբ ծաղկած է Ստեփանոս քահանայ, իսկ Յովանէս երէց մասնակցած է ծաղկումին եւ նկարած է պատկերները: Ստացող՝ Ստեփանոս քահանայ (ոչ գրիչը). — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 10359: Արտաշէս Մաթեւոսեան, Բանքեր Մատենադարանի, թիւ 9, էջ 156 հ.:

2. — Տօնական - Ճառքնտիր: Դրիճ՝ Վարդան Դհն. Կարնեցի (1200 - 1202), Աւագ Վանք, Երզնկա: Նկարող՝ Ստեփանոս: Ստացող՝ Վասուկ եւ Հռիփսիմէի որդի պատրոն Աստուածատուր Բաբերդցի (+ 1202): Կազմուած է 1205ին, Ղազարու Վանքին մէջ (Մուշ). — Յուցակ Ձեռ. Մշոյ, էջ 1: Յիշտ. Ձեռագրաց, թիւ 319: Ձեռ. Երեւանի, թիւ 7729:

Ըստ Գարեգին Կթլ. Յովսէփեանի, «Ձեռագիրը մանրանկարչութեան տեսակէտով առաջնակարգ արժէք ունի . . . ուշադրութեան արժանի հայ-արաբ եւ սելջուկեան արուեստների համեմատութեան տեսակէտով» (Յիշտ. Ձեռ., էջ 722):

Այս ձեռագիրը այլապէս նշանաւոր է իր մեծութեամբ, զրուած հաստ մագաղաթի վրայ պատրաստուած 600 հորթերու կաշիէն, կը կշռէ 32 բիւրկրամ: Այն ոչ միայն մեծագոյն ձեռագիրն է հայերէն լեզուով, այլ նաեւ աշխարհի մագաղաթեայ մեծագոյն ձեռագիրն է:

ԿՈՁՄԱ ԳՐԻԶ

(1155 ? - 1220 ?)

Կոզմա գրիչ եւ ծաղկող ծնած է ԺԲ. Դարու երկրորդ կիսուն սկիզբը հաւանաբար: Իր գրչական գործունէութիւնը կ'ընդգրկէ 1205-1219 թուականները: Այդ շրջանէն ծանօթ են չորս Աւետարաններ, գրուած միջին երկաթագրով եւ նկարազարդ: Ատոնք են.

1. — Աւետարան, 1205, Խարբերդ: Ստացող՝ Երաժիշտ Թորոս քահանայ. — 2. Բ. Վ. Սարգիսեան, Մայր Յուցակ Հայ. Ձեռագրաց Վննետիկի, Ա. Հատոր, 1914, էջ 397-462: Դարեգին Կթղ. Յովսէփեան, Յիշատակարանք Ձեռագրաց, Սնթիւիաս, 1951, էջ 603-4:

2. — Աւետարան, գաղափարուած «ի ճշմարիտ եւ փառաւոր աւրինակէ, որոյ մականունն Կոզման»: Պատուիրատու՝ Վարդան Կրօնաւոր. — Թորգոմ Արք. Գուշակեան, Հանդէս Ամսօրեայ, 1924, էջ 520: Յիշտ. Ձեռագրաց, էջ 663-4:

3. — Աւետարան: Ստացող՝ Կոստանդին Եպս. Ռապսայ. — Տրդատ Վրդ. Պալեան, Մաղիկ լրագիր, Կ. Պոլիս, 1891, Մայիս 18, էջ 3:

Ըստ ցուցակագրողին, այս ձեռագրին խորանները, զարդերը, պատկերները եւ զարդագրերը «ճաշակաւոր շինուած, սքանչելի, զմայլելի գեղարուեստ են եւ ոսկեզօծեալ»:

4. — Աւետարան, գաղափարուած Բարչանճա Անապատին մէջ (Խարբերդ), «ի փառաւոր աւրինակէ, որոյ Մուրդանեցի կոչիցի», Խաչիք քահանայի համար. — Յիշտ. Ձեռագրաց, էջ 601-604: Սիոն, 1958, էջ 220-221:

ՄԱՐԳԱՐԷ ԱՐԵՂԱՅ

(1160 ? - 1230 ?)

Իր անունով ծանօթ է մէջ Աւետարան, որուն գրիչն է Յակովբ: Գրուած է Հադրատ՝ 1211 թուին: Ձեռագրին ուղղիչը եղած է Մխիթար Բորայրեցի: Նկարչական աշխատանքը կատարած է Մարգարէ արեղայ: Աւետարանը կազմուած է Հռոմոսի Վանքին մէջ, Աբրահամի ձեռքով: Ստացողն է Սահակ արք. Անեցի, որդի Ռոմանոսի եւ Կատայի: Սահակ արեղայ Աւետարանը նուիրած է՝ իրենց կողմէ Արջուառճի վանքին մէջ շինուած եկեղեցիին:

Այս Աւետարանը ունի մանրանկարչական բարձր արուեստ, եւ մեծարժէք է Հադրատի դպրոցի զրչութեան ուսումնասիրութեան համար:

Սոյն ձեռագիրը հետագային կոչուած է Գետաշէնի Աւետարան, երկար ժամանակ Գանձակի մօտ՝ Գետաշէնի եկեղեցիին սեպհականութիւն լինելուն պատճառով. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 6288:

«Նկարիչ Մարգարէի Արուեստը» խորագրով յօդուած մը գրած է Վ. Հ. Մաթեվոսեան, Պատմա-Բանասիրական Հանդէսին մէջ (1972, Ա., էջ 77-89):

(1)

Ն. ԱՐԳ. ԾՈՎԱԿԱՆ

